

Têkilîya Nefs û Bedenê ^a

Gulâmhuseyn İbrâhim-i DÎNÂNÎ ^b, Rahmetullâh KERÎMZÂDE ^c

Çeviren / Translated by
Seyhmus ORKIN ^{1, d}

¹ Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Kürt Dili ve Edebiyatı Böl.- Muş/ Türkiye

Başvuru tarihi: 12 Ocak 2017

Düzeltilme tarihi: 14 Nisan 2017

Kabul tarihi: 20 Nisan 2017

Kurte

Mijara nasîna nefşê, jî demên berê ve hem di navbera feylesofan û ehlê kelimê de û hem di temamê dînan de cihekî muhim girtîye û nasîna nefşê di vê çarçoveyê de wekî mifteya nasîna Heq (Xweda) û axiretê hatîye zanîn. Ev mijar, li şerqê û li xerbê bi heman şeweyî nehatiye nixrandin. Di vê navberê de İbnî Sîna eql bi tevahî mucerred zanîye û jî ber ku nefş jî ji karên eqlî ye, nefş jî mucerred qebûl kirîye. Ya muhim ev e ku çawa ev hêmana mucerred bi bedena maddî re têkilî datîne. Lê belê Molla Sedra, li ser esasê hereketa cewherî qanî' bû ku nefş, di destpêkê de cism e û nefş û beden bi hev ve girêdayî ne. Di encamê de, li gorî nêrina Hekîm Muderris Zunûzî, têkilîya nefşê bi bedenê re li ser terkîba yekîtîyê pêk tê.

Peyvên Sereke

Nasîna Nefşê, Nefs, Beden, Mucerred, Maddî, Hereketa Cewherî, Destpêka Nefşê.

^a Bu çalışma, Gulâmhuseyn İbrâhim-i Dînânî ve Rahmetullâh Kerimzâde'nin Mecelle-i İlahiyât u Huqûq-i Dânişgâh-i Rezevî dergisinde Farsça yayınlanan "رابطة نفس و بدن" başlıklı çalışmasının Kürtçe'ye çevirisidir. Çevirinin yapıldığı kaynak için bkz., Dînânî, G.İ., & Kerimzade, R. (1386 hş.). Râbite-i Nefs u Beden. Mecelle-i İlahiyât u Huqûq-i Dânişgâh-i Rezevî, (6), 3-28. (Erişim: 10.09.2016), <http://www.ensani.ir/storage/Files/20120326104711-1100-180.pdf>

^b Teaching staff at the University of Tehran, Iran.

^c Ph.D. student in the Department of Philosophy

^d Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü, Diyarbakır Yolu 7. Km, 49250, Muş/Türkiye.
e-posta: s.orkin@alparslan.edu.tr

Beden ve Nefis Arasındaki İlişki

Öz

Nefsin tanınması (bilinmesi) meselesi eski zamanlardan bu güne kadar filozoflar, kelimciler ve dinler arasında önemli bir konu olarak öne çıkmış ve bu tanıma, aynı zamanda Hakk'ı ve ahireti tanımanın da anahtarı olarak değerlendirilmiştir. Bu mesele ne doğuda ne de batıda aynı şekilde ele alınmamıştır. Bu arada İbn Sina akli tümüyle mücerred kabul etmiş ve nefsi de aklın işlerinden biri olarak gördüğünden nefsi soyut bir varlık olarak değerlendirmiş. Burada önemli olan husus şudur, soyut olan bir varlık, nasıl olur da maddî olan beden ile irtibat kurabilir? Fakat Molla Sadra, cevheri hareketin esesları üzerinden nefsin, başta cisim (madde) olduğuna ve nefis ile bedenin birlik içerisinde bulunduğuna inanmıştır. Neticede Hakim Müderris Zunûzi'nin görüşlerine göre ise nefsin beden ile olan irtibatı, birlik sentezi üzerinden gerçekleşmiş bir irtibattır.

Anahtar Kelimeler

Nefsi Tanımak, Nefs, Beden, Mücerred, Maddi, Cevheri Hareket, Nefsin Başlangıcı

The Relationship of Nafs and Body

Abstract

The matter of recognizing (know) the nafs (self) has come into prominence between the thinkers, theologians and religions from the old time to nowadays and that recognizing matter is evaluated as a key for knowing Al Haqq and akhirah (hereafter) at the same time. This matter is not addressed in the same way neither in the East nor in the West. By the way, Avicenna accepted the mind (aql) totally single and evaluated the nafs as an intangible entity since he thinks that nafs is one of the works of aql. The important point here is that: how an entity which is intangible could be connected with a body which is tangible. However Molla Sadra, referring to fundamentals of creation believed that nafs is tangible and it is in unity with body. All in all according to Hakim Muderris Zunuzi the connection of nafs with body is a connection which became a reality over the synthesis of unity.

Keywords

Recognizing Nafs, Nafs, Body, Mujarrad (Single), Tangible, the Beginning of Nafs

1. DESTPÊK

Heta ku heqîqeta mirinê neyê nasîn, heqîqeta axiretê jî nayê nasîn, heta ku heqîqeta jîyanê me'lûm nebe, heqîqeta mirinê jî dîyar nabe, heta ku heqîqeta ruh muşexxes nebe, di derbarê heqîqeta jîyanê de jî 'ilm nayê peyda kirin û meriv dikare bibêje ku nasîna heqîqeta ruh, nasîna heqîqeta nefse ye. Her wiha heta ku kesek heqîqeta "Ruhên Ademî" nas neke, ne mumkun e ku bi besîreta xwe axiretê nas bike, çawa ku heta xwe nas neke,

nikare Heq -‘ezze û celle- nas bike. Yanê nasîna nefsa xwe, di heman demê de mifteya nasîna Xweda û nasîna axiretê ye.

Ji demên berê ve meseleyeke pir muhim ku hem di navbera feylesofan û ehlê hikmetê de û hem di hemû dînan de cih girtîye ev e ku însan, xwediyê nefs û bedenê ye. Di navbera nefs û bedenê de dualîzmek hatiye tesewwur kirin. Yanê çawa ku însan mewcûdek wahid (yek) e lê ji du hêmanên nefs û bedenê teşkîl bûye ku ev her du hêmanên cuda di însanê de bi hev bi şiklek yekîtiyê pêk tînin. Yekîtiya wan, yan di rewşa terkîba yekbûna herduyan de ye yan jî bi terkîba girêdayîbûna wan e. Ev her du hêman yan bi hev re girêdayî ne yan jî bûne yek, eger ku bi hev re bûne yek çawa du tiştên ku di eslê xwe de “du” ne dibin “yek”. Ma dibe ku du tişt digel dubûyîna xwe bibe yek. Li gorî min ev yekbûn ji muhîmtirîn pirsgerêkan e ku lazim e em li ser bisekinin û di demên berê de jî (ehlê ilmê) li ser vê meseleyê sekinîne. Ev mesele ne bi tenê li şerqê ne jî bi tenê di nav dînan de, li xerbê jî cihêki muhim girtîye, belkî di dema felsefeya Eflaton û Aristo de jî bi heman awayî hatiye destnîşan kirin (Aristo, 1349: Defter-ê Ûla) û li xerba nû jî ev mesele di rojevê de ye (Subhanî, bt: 9). Heta Dekart giriftarê vê dualîzmê bû (Dekart, bêtarîx: Te’emmol-ê Dovvom). Dema ku di her tiştê de kete gumanê wiha got: “Difikirim, nexwe ez heme” û jî “hizrê” ve dest pê kir ku bi rastî jî nefsê ve dest pê kir lewra hizr û raman karên nefsê ne. Eslê destpêka Dekart ev bû ku ez hizr dikim her wiha heme. Baş e hizr bi xwe karê nefsê ye. Paşê wî, xwe wekî “hizr” dît. Lê wextê ku esl hizr be, wê çaxê yên xeyrê hizrê çi ne? Ew di mijara isbata bedenê de dûçarê muşkilan bibû. Yên din ku di isbata nefsê de dûçarê muşkilan bibûn lê belê ew û pêgirên wî di mijara isbata bedenê de. Eger em “hizr” in, beden çawa ye û çawa em dikarin bigihîjin bedenê? Ev mesele demeke dirêj li xerbê mewzû behs bû. Ji pêgirên Dekart yên mîna Malbrans hewl dan ku bedenê isbat bikin. Ev mesele heta Spînoza berdewam dike. Spînoza ku cureyeke wehdetê wicûdê ji bo tevahîya heyîne qebûl dike dixwaze ku wehdeta nefs û bedenê jî dîyar bike ku tesnîfa vê nêrînê bi mijara me re ew qas têkildar nîne. Meqsed ew e ku bê zanîn ev mesele li her derê di navbera mirovan de bi awayekî cih girtîye û meseleyeke bi muşkil bûye.

Ev mesele di felsefeya Îslamî de û di navbera mutefekirên misilmanan de jî bi yek rengî nehatîye nirxandin. Mutekellimên êkolên cuda yên kalamê yanê Eş‘arî, Mu‘tezilî, Şi‘î û Sunî jî vê meseleyê wekî hev fêhm nekirine. Feylesofên êkolên cuda jî bi awayekî cuda meseleyê fêhm kirine. Mesela di îtiqada Şêx Sedûqê merhûm de -ku wekî îtiqada Şi‘îyan tê bi nav kirin- wiha dibêje: “Îtiqada me ev e ku ruh mîna rîhê (bayê) ye.” Û meseleyê bi dudutîyê dinirxîne. Yanê ew jî nefs û bedenê wekî du tişt qebûl dike û ruhî jî wekî tişteke ji cinsê bayê terîf dike. Niha “ba” mucerred e yan maddî ye? Ba bi xwe mucerred nîne lê letîf e. Îhtimalen di warê etîmolojîyê de peyvên “ruh” û “rîh” jî heman kokê tînin, yanê tişteki heye ku mîna bayê ye lê belê meriv nikare wê bibîne. Hin mutekellim (kesên ehlê kalamê) ruhî bi vî awayî fêhm nekirine. Gelek mutekellim jî nefsê mucerred qebûl nekirine. Di Bîharû’l Enwara Meclisîyê merhûm de, ev mesele di nêzî sed rûpelan de hatiye vegotin ku gelo nefs mucerred e yan jî maddî ye? Her wiha Meclisî di kitêba ku behsa wê hatibû kirin de bi giştî jî kesên ku nefsê maddî qebûl dikin neql kirîye û ev jî nîşaneyek e ku Meclisî jî nefsê maddî qebûl dike (Meclisî, 1403: 59/ bab 42). Ew, ji muheddîs û mutekellimên mezin gotinan neql dike, lê belê ev neql bi awayekî wisa pêk hatiye ku meriv dibêje qey Meclisî fikrê xwe beyan kirîye. Lê digel vê meriv nikare teqez van neqlan û fikran nisbetê bi bal wî ve bike. Ev hinek muşkil e. Helbet kesên din jî hene ku

nefs mucerred qebûl nekirine. Lê belê nêrîna feylesofên Îslamê, hem ji nêrîna mutekelliman û hem ji ji nêrîna gelek muheddîsan cuda ye. Bi giştî feylesof destpêka nefse mucerred qebûl dikan, lê belê di vê merheleyê de ji nêrîna wan bi tevahî yekreng nebûye.

2. BI NÊRÎNA ÎBNÎ SÎNA “NEFS”

Îbnî Sîna ku pîrê feylesofan e nefse mucerred qebûl dike. Di kitêbên xwe yê bi navê Îşarat (Îbnî Sîna, 1375: 2/292), Şîfa (Îbnî Sîna, 1375: 22 û 319) û di gelek kitêbên xwe yê felsefî de jî, ji bo ispatkirina mucerredbûna nefse delil nivîsiye. Ew eqlî teqez mucerred qebûl dike, paşê jî bo ku eql yekî ji karên nefse ye û meriv nikare eql û nefse jî hev cuda bike her wiha nefse jî mucerred dibîne. Gerçî di hin merheleyên dawî yê îdrakê de mucerrediyê qebûl nake mesela xiyalê mucerred nabîne lê belê di heman demê de eqlî mucerred dibîne. Behsa muhim ku di kitêbên Şêx (Îbnî Sîna) de derbaz dibe ev e ku gelo hêmaneke mucerred (nefs) çawa bi bedena maddî re têkilî datîne. Eger ku nefse hem di destpêk û hem jî di dawîya xwe de mucerred e, çawa bi bedenê xas re dibe yek? Nisbeta mewcûdeke mucerred bi hemû mewcûdên dinê re yeksan e. Her mewcûdek ku mucerred e, bi mewcûdên maddî ên ku di jêra wî de ne, di heman nisbetê de ye. Lewra ya mucerred jî ya maddî bilindtir e. Niha çawa dibe ku hêmaneke mucerred ku hatîye şandin û bi sînoren zeman û mekanê sînordar nîne, mesela nefsa Zeyd ku mucerred e, yan jî em ferz bikin ku mucerred e, çawa bi bedena Zeyd re têkilî datîne ku bedena Zeyd bi sînoren zeman û mekanê sînordar e.

Eger nefse di pêşîya têkilîya bi bedenê re mucerred e, çawa di dawîya têkilîya bi bedenê re hadîs dibe? Hêmanek ku mucerred e û li ser zeman û mekanê ye, çawa bi bedena maddî re ku di nav şertên zeman û mekanê de ye têkilî datîne? Zahirên gotinên Îbnî Sîna û feylesofên ku li rêça wî ne ev e ku nefse mucerred e û bi bedenê re têkilî danîye (Heman cih: 317; Îbnî Sîna, 1375: 2/286 û 3/259). Ew û pêgirên wî di têgihîştin û dîyarkirina vê meseleyê de gelek zehmetî ditîne. Îbnî Sîna digel kitêbên xwe yê felsefî di Qesîdeya Eynîye de (bnr. Faxûrî, bt., 500) jî wiha dibêje:

هبطت إليك من المحل الأرفع
ورقاء ذات تعزز وتمنع

Yanê nefsa mucerred li vê derê teşbîhê kevokek kirîye û dîyar kirîye ku ew çûkeke asimanî û bilind e. “تعزز” û “تمنع” wê meneyê didin ku ne maddî ye, ji maddeyê çêtir û bilindtir e. Nefse, çûkek mucerred û azad e ku li cîhana melekût e û divê ku ji hêlûna xwe ya melekûtê bifire û bi bedeneke maddî re têkilî dayne. Kelîmeya “هبطت” jî bikaranîye ku meneya wê ji jor ve daketina jêr e, yanê jî mucerredbûnê ber bi maddîbûnê ve çûyîn e. Vê behse Şêx dîyar kirîye.

Di derbarê têkilîya nefse û bedenê de gelek tişt hatine gotin. Ji bo isbatkirina nêrînan gelek mînakên ecêb hatine dayîn. Mesela mînakek li ser komirê hatîye dayîn. Dema ku li cihek agir hebe û komirê ku ji bo şewatê amade ye jî li wê derê hazir be çawa ku herareta agirê bigihîje wê komirê ew ê bişewite. Lê li cihek ku agir hebe şaxeke ter, zû bi zû dê agirî negire. Lewra (ji bo şaxa ter) şertên hewce hê ne amade ne. Yanê “hêmana mucerred” bi agirê alema maddî re hatîye şibandin. Eger ku mewcûdek mîna komir yan jî benzîne bi

agirê re têkilî dayne bi zûtî dê bişewite. Bi vî awayî hatiye xwastin ku têkilîya nefis û bedenê bi mînakan ve bê îzah kirin. Bi rastî xwastine ku bibêjin nisbeta hêmana mucerred yeksan e û ji alema maddî jî bilindtir e. Lê belê ev beden mîna bedena Zeyd dema ku amade bû mîna wê benzîne ye ku amadeyê şewitîne ye. Yanê nefis mîna wî agirê derhal bi bedenê ve digire. Ev mijar û nêrîn bi teferuatên xwe re ji ser kitêbên feylesofan û kitêbên Îbnî Sîna ve hatine.

Yekîtiya mutekelliman jî li ser vê meseleyê tune ye. Hin ji wan teqez nefisê mucerred qebûl nakin hin jî mucerred qebûl dikin. Di vê çarçoveyê de heman gotin hatine dubare kirin û tiştekî nû tune ye. Mesela di kitêba Şêxê Îşraq de ev mesele hatiye destnîşan kirin ku gelo pêşî beden hatiye xuliqandin û paşê nefis hatiye xuliqandin yan jî nefis di dema xuliqandina bedenê de pê re hatiye xuliqandin? Ev beden ku ji bo qebûlkirina nefisê amade ye û nefis jî ji alema mucerredan e ew digel xususiyeta hadisbûna bedenê pê re dikeve têkilîyê (Suhrewerdî, 1372: 3/421-422).

Ji aliyê tarîxî ve bi tenê kesekî di pêşîya Molla Sedra de ev mesele destnîşan kirîye û têgihîştîye ku di vê meseleyê de nelihevhatinek heye. Ew kes “Xace Neşîruddîn-ê Tûsî” ye ku zanîye ev mesele di warê eqlî de dûçarê muşkilan e (Hillî, 1417: 278). Xace têgihîşt ku di vê meseleyê de nelihevhatineke eqlî heye. Muşkil ev e ku çawa karekî mucerred dibe hadis. Mucerred bi xwe xwedî hudusa zemanî nîne. Eger ku xwedîyê hudusek be ew jî hudusa zatî ye. Di navbera hudusa zemanî û hudusa zatî de ferq heye. Hudûsa zatî bi daxilbûna bedenê re dibe xwedî ‘ilet. Herwiha mucerred ku me‘lûl e (bi ‘illet e) bi heman awayî hadis e, lê belê ne hewce ye ku ew di nav zemanî de be. Lewra mucerred serzeman e û pirsgirêka zemanîbûna nefisê tune. Xace fêm kirîye ku di gotinên Îbnî Sîna de tengasî hene, yanê çawa nefis ku mucerred e û serzeman (li ser zemanê) e, di demeke xas de bi bedeneke zemanî û mekanî re têkilî datîne. Wî terîf û îzahatên ku ji ser mînakên benzîn û komirê ve hatine dayîn bes nedîtîye lewra ev mînak teşbihên şairane ne. Çawa bi teyrê melekûtê re “hebût” yanê daketin pêk tê? Teyr bi xwe qerarê daketinê dide yan jî jê re tê gotin? Bi rastî hebût (daketin) bi serê xwe meseleyek e. Jê re bi rastî destûr tê dayîn û ew tê şandin yan jî ew bi xwe (bi vîna xwe) tê? Dibêjin li alema mucerredan, teqez fişar tune. Karekî mucerred ku pê re fişar tune, gelo dibe ku bi mucerredan re tengasî (zehmetî) hebe? “لا تراحم في المجرذات”¹. Ev hemû mesele, bi pîvana eqlî re zêde lihev nayên. Xace jî bala xwe daye van meseleyan lê belê ji bo wî jî ev mesele hel nebûne. Wî, ji hemû hêja û mutefekirên zemanê xwe re name nivîsiye û çend meseleyên girê yê felsefî jî wan pirsîye. Ji van pirsan yekî jî ev e ku têkilîya nefis û bedenê çawa çêdibe? Yek ji van nameyan dide Fexrê Razî yekê din jî, ji feylesofek re dişîne ku ew bi navê Xusrew Şah tê nasîn û di wan deman de li Dimeşqê dijî. Dema ku nameya Xace digihîje destê wî, ew gelek hurmet û ehemîyetê dide nameyê. Xace jê dipirse gelo fikrê wî di derbarê keyfiyeta têkilîya nefis û bedenê de çi ye? Xusrew Şah hewl dide ku vê pirsê ‘eslî ya Xace Neşîruddîn bibersivîne. Lê belê heqîqet ev e ku cewabên wî jî bo muşkilê çare nînin û pirsgirêkê jî hel nekirine. Li gorî min ev mesele hel nebûye û bi bedenê re têkilîya nefsa mucerred xwedî muşkil e.

3. TÊKILÎYA NEFS Û BEDENÊ BI NÊRÎNA MOLLA SEDRA

Carinan dipirsin gelo Molla Sedra çi karî kirîye û bi rastî jî nizanin ku Molla Sedra çi karên mezin pêk anîye. Ew yekî jî feylesofên mezin e. Wî li rûyê dinyayê di temamê qernan de pirsgirêkên ku nehatibûn hel kirin dît û ji bo helkirina wan hewl da. Molla Sedra baş zanîbû ku müşkila ji bo Xace dîyar bûye dê ji bo wî jî mewzûbehs be. Yanê çawa mewcûdeke mucerred bi mewcûdeke maddî re têkilî datîne. Ew mucerred ku nisbeta wî yeksan e û li dawîyê nayê yanê hêsîr nabe. Lewra têkilî danîn ku wekî cureyek esaretê ye. Bi giştî di helbestên şairên me de û bi heman awayî di teşbihên arif û feylesofan de beden wekî qefesê hatîye teswîr kirin.

مرغ باغ ملکوتم نیم از عالم خاک چند روزی قفسی ساخته اند از بدنم

Yanê teyrekî mucerred ji hêlûna mucerredîyê difire û di qefesa laşê (tenê) de dibe hêsîr. Baş e mucerred çawa dibe hêsîr? Bi rastî mucerred bi esaretê re xwedî nisbeteke çawa ye? Ev ne dijberî ye? Eger mucerred e, hêsîr nîne; eger hêsîr e mucerred nîne. Ev helbesteke xerab nîne, helbet helbesteke qenc e û tê de gelek mene hene. Şairên ku di vê xalê de helbest gotine jî meqseda wan meneyeke din e ku gihîştine meqseda xwe jî. Eger ku em vê, di çarçoveya eqilî de binirxînin, hêmanekî mucerred çawa dibe hêsîr? Mucerred, yanê ji zeman û mekanê azad, çawa di bedenê de ku mehkûmê zeman û mekanê ye dibe hêsîr? Mumkun e ku hêmaneke mucerred di nav sînoren wicûda xwe de, di mahiyeta xwe de hêsîr be, ev tişteki din e. Belê her mewcudek di nav sînoren wicûdî de ye, lê belê du mewcûd bifikirin ku yekî jê mucerred e û herdu bi hev re ne ku mucerred di qefesa maddî de hepsî ye. Teswîrek bi vî awayî müşkil e û me'qûl jî nîne. Molla Sedra jî, mîna Xace, bala xwe da vê meseleyê. Molla Sedra xwast ku bi awayekî vê meseleyê hel bike. Wî baş zanî ku müşkil li vê derê ye. Her wiha dest bi avakirina bingeha eslê hereketa cewherî kir ku eslê hereketa cewherî esleke mezin e û ew berhema çandê mezin e. Molla Sedra jî wê eslê 'esil û mezin ê hereketa cewherî gelek sûd wergirt û meseleyê hel kir. Wî got nefis, teqez rûhaniyet'el hüdûş nîne, belkî cismaniyet'el hüdûş e (Şedru'l-Mute'ellihîn-ê Şirazî, 1410: 8/330). Hemû vê hevokê dibêjin lê belê bala xwe nadinê gelo di vê de çi mene heye? Bi giştî wiha tefsîr dikin ku nefis bi cismê re hadis dibe, ev bi tevahî xelet e lewra Îbnî Sîna jî heman tiştî gotibû. Wî digot dema ku beden hadis bû nefis jî pê re hadis bû, mîna mîsala benzîn û agirê. Lê belê ev meneya "cismaniyet'el hüdûşê" nîne. Cismaniyet'el hüdûş bi vê meneyê ye ku nefsa teqez mucerred û ruhanî hadis nabe, nefis di destpêkê de ruhanî û mucerred nîne. Nefsa mirovan ji hev cuda ye di navbera wan de ferq heye, yanê nefsa Zeyd ji Nefsa 'Emr cuda ye, lê ev cudatî bi çi awayî ye? Di navbera mucerredan de ferq heye, ferqa wan di bilindî û berjêrîyê de ye. Eqil jî xwedî ferq in ku yekî bilind yekî jî nizm e yanê di navberê de tertîbeke wicûdî heye. Qest ji cudabûna (ferqa) nefsan çi ye? Nefis piştê ku ji bedenê cuda dibin di navbera wan de ferq çêdibe ku sedema vê ferqê jî dîsa beden in. Beqaya nefsan yanê hemû nefis baqî ne yan ne? Ev mijareke din e. Lê belê nefsa natiqe dema ku ji bedenê cuda bû êdî ji bedena xwe bilintir dibe çêtir dibe. Lê nefis di pêşîya têkilîya bi bedenê re çawa bilintir û çêtir dibe? Di alema rastî û 'eyan de dîyarbûna nefsê bilindbûna wê bi çi û çawa ye? Mucerredêk ji mucerredêk din çawa bilintir dibe û di navbera wan de ferq çêdibe? Gelo di navbera wan de ferqeke merheleyî heye? Aqil ku di warê emûdî (tûl) de mîna hev in û di navbera wan de ferqeke

wicûdiyê mertebeyî heye, lê di merheleya ufqî (paralel) de çawa di navbera wan fereq çêdibe? Ev muşkil bi Eflatûn û pêgirên wî re jî hebû ku wan, aqilê ufqî bi e'yanê şabite, esma' û sifetên Heq îzah û te'wîl kirin.

Molla Sedra bala xwe da vê meseleyê û got, nefis di destpêkê de teqez mucerred nîne û em teqez xwedîyê nefseke mucerred nînin. Cenîn û nutfe made ne û hemû merheleyên wan jî maddî ne. Bi rastî mesele nefis nîne, mesele mucerredbûna nefisê jî nîne, mesele madeya xalis e (bê terkîb), mewcûdek xas ê maddî. Ev merheleyên kamîlbûnê jî rehmê bi nutfebûnê dest pê dike heta cenînê û heta "me goşt lê kir"³. Piştê welidîn û hatina vê alemê jî pê re hê eserên agahîyê tune ne, eserên mucerredîyê pê re tune ne, bi heman hereketa cewherî ev hêmana maddî hereket dike. Ev hereket jî hereketek îştidadî⁴ ye. Helbet divê ku bê gotin gelo hemû hereket îştidadî ne yan bi tenê hereketa cewherî îştidadî ye? Eger ku em hereketa cewherî qebûl bikin çawa ku Molla Sedra jî îddia dike ku bi me re hereketa cewherî heye, gelo hereketên din çawa ne? Gelo hereketên din jî di tebî'eta xwe de mîna hereketa cewherî ne yan her yekî jî wan bi serê xwe û cuda ne? Dubare ev mesele tê pêşîya me ku gelo hereketa cewherî jî bo hereketên din cihek dihêle yan her hereketek li ser tebî'eta xwe pêk tê? Eger alem di cewherê de hereket dike wê çaxê cihê hereketên 'erzî li ku derê ye? Ma 'erz li pê cewherê nîne? Qey ew xwedîyê hereketeke din in û di tebî'eta vê hereketê de hereket dikin? Û qey di nav hereketê de hereket pêk tê? 'Elaame Tebatebaî (1417: 261) vê mijarê destnîşan kirîye û jî xeyrê wî jî kêma kes li ser vê mijarê sekinîne ku hereket di nav hereketê de caiz e yan ne? Eger alem di cewhera zate xwe de bi zate xwe ve bi hereket e, ku meriv nikare wê bê hereket bike, yanê cewhera cihanê ku di hereketê de ye gelo hereketên giştî hereketên cuda ne, û ew hereketên cuda di vê hereketê de pêk tên? Ev lazim dike ku em bifikirin gelo hereket di hereketê de dibe? Ev muşkilek din e ku ez ê nekevim nav vê mijarê.

Molla Sedra bi hereketa cewherî gelek meseleyên din jî hel kirîye. Bi kurtahî mijara ku dixwast hel bike ev bû ku gelo ev hereket, îştidadî ye? Yanê îştidadîya di wicûdê de ne îştidadîya di madeyê de. Lewra îştidadîya di madeyê de xwedî mene nîne. Lewra dema ku îştidadî di madeyê de jî hebe divê ku vê bibêjin, gelo made di pêvajoyê de madetir (zêdetir madebûyîn) dibe? Yan made bi heman awayî wekî made dimîne? Eger ku made îştidad peyda bike divê ku em mene bidinê gelo îştidad madeyê çawa çêdibe? Bersiv ev e ku îştidad li vê derê di madeyê de terewwûhê pêk tîne, yanê cism bi terewwûhê ve û made di vê hereketa cewherî û îştidadî de ji alema maddî ber bi alema ruhanîyetê ve diçe. Di vê çûyînê de made hêdî hêdî digihîje ber di mucerredîyê ve. Destpêka mucerredîyê li ku derê ye? Gelo mucerredî di îdrakê de dest pê dike? Cenîn dema ku digihîje îdrakê, heta îdraka hisî û îdraka lemsî⁵, ev îdrak destpêka mucerredîyê ye lewra îdrak mucerred e, îdrak teqez jî çîna maddî nîne. Di îdrakê de çavkanîyek maddî heye lê belê çîna îdrakê maddî nîne. Çîna îdrakê mucerred û ruhanî ye. Di vê hereketa cewherî de Molla Sedra berê xwe daye terewwûhê (ev terewûh peyveke xweş e)⁶, yanê made ber bi ruhanîbûnê ve diçe. Made dibe ruh. Cism dibe mucerred û ... destpêka wê ya ewil jî îdrakên hisî ne. Ji îdrakên hisî dest pê dike ku ew destpêka mucerredîyê ye û bi heman awayî bilind dibe heta merheleya eqilî ku ew bilindtirin merheleya mucerredîyê ye. Her wiha heman made mucerred dibe.

Pirsa ku li vê derê balê dikêşe ev e, gelo têkilîya ku nefis bi bedenê re datîne, lê hatîye beşandin (jê re hatîye dayîn) yan jî nefis bi xwe bi hereketek îştîdadî vê xusûsiyetê peyda kirîye û made bi vî awayî guherîye?

Divê ku bê gotin helbet ji madeyê re beşandin (dayîn) heye lê belê ne bi wê meneyê ku madeyê danîne cihek û tiştêkî li rûyê kirine. Bi rastî made bi xwe beşandî ye (hatîye dayîn). Hereket bi xwe beşandî ye. Teqez sazîya madeyê, sazîya hereketê ye. Ji bo madeyê hereketa cewherî saz nakin. Eger ku made mexlûq e, ev tê wê meneyê ku hereketa wê jî mexlûq e. Hemû tişt ji aliyê Xweda ve hatine beşandin (dayîn). Bi heman awayî hereket jî ji aliyê Xweda ve hatîye beşandin. Mesela Xweda cotbûnê çawa daye çarê (4)? Gelo pêşî çarê dixuliqîne paşê xusûsiyeta cotbûnê dide wê, yan xuliqandina hijmara çarê di heman demê de xuliqandina cotê ye jî? Xuliqandina madeyê di heman demê de xuliqandina hereketê ye jî. Xweda dema ku mewcudên maddî dixuliqîne hereketa cewherî jî di zatên wan de dixuliqîne. Yanê ev mewcûd bi hereketê re hatîye xuliqandin. Bi kurtahî hijmara çarê bi xusûsiyeta çotbûnê ve hatîye xuliqandin ne ku pêşî hijmar hatîye xuliqandin û paşê jî cotbûna wê. Sazî û wicûda madeyê heman tişt e. Çawa ku Molla Sedra dîyar dike, wicûda madeyê xwedî hereket e, sazîya wicûda maddî sazîyek bi hereket e. Yanê hatîye beşandin lê belê beşandineke wiha ku hereketa cewherî bi xwe beşandineke Xweda ye. Xweda her daîm di halê beşandinê de ye, ne ku carinan dibexşîne carinan jî nabexşîne. Dibê:

بنده پیر خراباتم که لطفش دائم است ورنه لطف شیخ و زاهد گاه هست و گاه نیست⁷

Lutfa Xweda daîm e. Ew li ser evdên xwe daîm bi fezl e, baş e fezla daîm çî ye? Yanê tu mewcûdek tune ye ku fezla wî daîm be, lutfa daîmî bi tenê xusûsiyeta Xweda ye. Heq Tebareke we Teala daîm bi fezl e, yanê lehzeyek bê feyz nîne.

Hereketa cewherî daîm di hudûsê de ye. Hereket, yanê guherbarî, yanê hudûsa daîm ku di mucerredîyê de diherike. Hudûs ji ezêlê dest pê dike heta ebedê didome. Ezêliyet bi hudûsê re nakeve nakokîyê. Hûn nikarin dema hatina hudûsê di alemê de peyda bikin. Her dem lutfa Xweda heye û meriv nikare tesewur bike ku Xweda hebû lê lutfa wî tune bû. Li vê derê hudûs bi ezêliyetê re têkilî datîne. Molla Sedra dibêje ku cîhan di zatê xwe de di nûbûyînê de ye û diherike. Hudûs her tim e ne yek car e û mîna fizîknasên ku dibêjin “Bîg Bang” di carek da pêk hat û qedîya û her wiha hudûsê di carek de sînordar dikin ne rast in. Tesewura hereketa cewherî hinek sext e. Lewra hereketa cewherî bi tenê bi însanê re nîne alema maddî bi tevahî hebûn di nav herikînê de ye ji ezêlê heta ebedê. Her wiha ev hereket û herikîn daîm e. Bi gotina merhûm ‘Ellame Tebeatebaî: “Alem kargeheka mucerredsazîyê ye” (heman). Ev hereket, hereketek bê armanc nîne, hereketek îştîdadî ye, hem her tim hereket heye hem jî her tim îştîdad heye. Yanê alem di nav ahengê de ber bi mucerredîyê ve diçe. Va di vê pêvajoyê de nefis jî mucerred dibe yanê însan jî cismanîyetê digihîje mucerredîyê. Ev hereket ne înkîlab e, înkîlab teqez ne mumkun e. Mutekelliman jî heman xeletîyê kiribûn. Heqîqeta hereketê fêhm nekiribûn. Hereket herikîneke bi têkilî û girêdayî ye. Înkîlab jî merheleyek cudabûn û derbazbûna merheleyeke din e. Îştîdad ne înkîlab e. Hereket ji deman teşkîl nebûye belkî hereket têkilîyeke yekîtiyê ye. Ê her lehze digihîje alema mucerredîyê. Her tim rêya melekûtê vekirî ye û ev maceraya hereketê didome. Berê alemê, bi awayekî ahengî li melekûtê ye.

Ev robarek e ku berê wê li melekûtê ye. Dema ku meriv mucerred dibe, bi rastî meriv bilind dibe. Heyûla her tim heyûla ye lê belê hereketa vê hêmana heyûlanî bilindîyê peyda dike. Ev hereket ufqî nîne belkî emûdî ye. Ev müşkilek e ku cihana xerbê vê fêh nekiriye. Cihana xerbê hereketê ufqî ferz kirîye lê belê hereket emûdî, îstîdadî ye û berbilind e. Dema ku meriv bigihîje merheleya mucerredîyê her çi qas made hebe jî êdî giriftariya maddî ji holê radibe. Nefs mertebeya bilind a bedenê ye. Ji ber vê jî li gorî nêrîna Molla Sedra terkîba nefis û bedenê terkîba yekîtîyê ye. Dudutî di navbera nefis û bedenê de heye û tune. Di destpêkê de heqîqetek e lê belê dema ku merheleyek bilind dibe êdî derdikeve derveyê zeman û mekanê. Beden ji cinsê xakê ye ji cinsê madeyê ye û madeya wê jî her tim di xakê de dimîne. Lê belê însan bilind dibe ruhanîyetê wêrdigire.

Molla Sedra bi vê tertîbê çend tiştan hel dike. Têkilîya nefis û bedenê li ser vê sûretê bi yekîtîyê pêk tê. Dualîzm ji holê radibe yanê tişteki heye ku xwedîyê du wechan e. Bi vî awayî Molla, yekîtîya nefis û bedenê diyar dike, ji nû ve saxbûna cismanî diyar dike û gelek meseleyên din jî îzah dike.

4. TÊKILÎYA NEFS Ê BEDENÊ LI GORÎ MUDERRIS ZUNÛZÎ

Lê ji bo hin kesan hê jî müşkil li holê bû. Bi kurtahî yekî ji kesên pir deqîqnezer û li gorî min yekî ji hêjatiîrîn feylesofên piştî Molla Sedra ye Hekîm Aqa Elî Muderris Zunûzî. Ew hekîmek ecêb û xerîb e. Ew bi xwe jî ji dibistana Molla Sedra ye lê müşkila ku hekîm anîye ziman ev e ku di encamê de wezîfe û berpirsariya bedenê çi ye? Wî li ser bingeha Molla Sedra rêyeke din ji bo me'adê daye pêşîya xwe ku ew rê gelek balkêş û ecêb e. Bi tenê kesekî di vê meseleyê de wekî Zunûzî bala xwe li ser mijarê kûr kirîye. Ew kesê ku ji Zunûzî gelek tesîr wergirtiye û di çarçoveya nêrîna wî de me'adê qebûl kirîye şagirdê şagirdê wî merhûm Şêx Muhemed Huseyn Kompanî (Gêrevî Isfehanî) ye ku bi wasîteya (Istehbanatî) şagirdê Aqa Elî Zunûzî ye. Wî me'ada Aqa Elî Zunûzî qebûl kirîye.

Wî, ji ser bingeha Molla Sedra ve rêyeke din da ber xwe. Hemû dibêjin di alema axiretê de ruh, bi bedenê re têkilî datîne lê belê merhûm Muderris ji ser hedîsek Îmam Ceferê Sadiq (es.) ve rêyek din dide pêşîya xwe. Hedîsa Îmam wiha ye: “البدن حيث الروح” yanê di axiretê de beden bi alîyê ruhê ve diçe ne ku ruh tê cem bedenê. Hadîse, bi tevahî berevajî ye. Tê dîtî ku Zunûzî hemû fikr û nêrînên Molla Sedra ji bo îzaha riwayetek Îmam bikaranîye, ez ê bi berfirehî nekevîm nav vê. Fikrê me'ada Aqa Elî gelek muhim e. Ked û diqeta ku di vê mijarê de serf kirîye meriv ditirsîne. Di hemû tarîxa mirovahîyê de tu kesekî ev qas bala xwe nedaye vê mijarê. Di derbarê me'adê de rîsaleyek wî bi navê Sebilürreşad heye.

Min hewl daye ku esasên nezeriyeya Aqa Elî Zunûzî îzah bikim, lewra nêrîna wî gelek tevlihev û sext e. Ji bo vê armancê min kitêbek nivîsî bi navê Me'ad ez Dîdgag-ê HekîmMuderris Zunûzî ku ev kitêb ji ber van mijarên sext zêde neçû xweş kesî. Di vê kitêbê de ez li ser sekinîm ku gelo li ser bingeha Molla Sedra rêyeke din ji bo helkirina van meseleyan heye yan na? Ku yek ji wan meseleyan mucerredîya nefisê û têkilîya wê ya bi bedenê re ye û yekê din jî me'ada cismanî ye ku di çarçoveya heman mijarê de ne. Dema ku em bikarin me'ada cismanî di çarçoveya eqlî de hel bikin her wiha em dikarin têkilîya nefis û bedenê jî ji ser bingeha yekîtîyê ve hel bikin, lê belê dema ku em ji xeyrê yekîtîyê, bi hev ve girêdayîbûnek (lê zêdebûnek ku paşê pêk tê) qebûlbikin, em ê dûçarê

muşkilê bin. Eger ku meseleya yekîfiya nefis û bedenê hel bû, me'ada cismanî jî bi awayekî me'qûl hel dibe. Ev rêyek bû ku Molla Sedra di merheleya ewil de hewl da ku bigihîje wê. Û di merheleya duyem de Muderris, xebateke eqlanîyê 'ecêb pêk anîye! Ev hekîm, ji bo meseleyeke îtiqadî çî qas hewlên eqlanî daye!

Muderris Zunûzî terîfa terkîba heqîqî û hewcehîyên navbera beşên terkîba heqîqî destnîşan kirîye ku divê bê gotin hêmanên terkîba heqîqî heta cihek, ji nêrîn û zanîna gel cuda ye. Wî mijarên jêrê wekî terkîbên heqîqî terîf kirîye:

1-Terkîba nefis û bedenê. 2- Terkîba nefsa natiqe di dereceyên cuda de. 3- Terkîba mahiyeta însanê di warê cins û fêslê de. Wî hemû bala xwe daye nefsa natiqe, û her sê minakên ku ji bo nefsa natiqe gotîye, bi heqîqeta însanê re têkildar in. Her wiha Muderris, têkilîya nefisê bi bedenê re ji ser terkîba yekîfiya made û sûretê ve zanîye û bala xwe daye terîf û îzah wan.

Bi kurtahî meqseda gotinên wî ev e ku terkîba navbera nefis û melekeyên bedenê terkîbeke tebî'î bîzzatî ye, lê belê terkîba navbera hêmanên sûretan û nefisê terkîbek tebî'î bil 'erzî tê hesabandin. Muderris Zunûzî, piştê ku terkîba nefis û bedenê beyan dike, bi awayekî din istilaha xwe ya bi navê terkîba heqîqî ku wekî terkîbek yekîfî di navbera made û sûretê de ye destnîşan dike. Ev istilaha wî ji terkîba mertebe û melekeyên nefisê pêk tê.

Ew bawer dike ku di navbera nefis û mertebe û melekyên wê de cureyek terkîba heqîqî bîzzatî heye. Lewra mertebeyên nefisê bi vê cureyê ne ku hin mertebeyên wê ji mertebeyên din bilindtir in û hin mertebe jî dişa ji tevan bilindtir in û ev rewş jî heta sûreta dawî ya nefisê berdeham dike. Ji aliyê din ve hin mertebeyên nefisê jî hin mertebeyên din jêrtir in û hin mertebeyên nefisê jî dişa ji wan mertebeyên jêr ji li jêrtir in ku ev rewşa ber bi jêrî, heta merheleya madeyê dadikeve. Di vê rewşê de hemû cure mertebeyên nefisê di halê bilindî û berjêrîyê de bi eslê heqîqeta nefisê re (ku di navbera van merheleyan de herikbar e) yek e (Dînanî, bt: 72-70).

Wextê ku nefsa natiqe ji bedena xwe xelas dibe, eser û emanetan ji sûretên zatî û melekûtîya hereketa cewherîya xwe datîne cihek ku meriv dikare vê wekî cîgir û xelifetîyê binirxîne. Ev xelifekirin ku meriv dikare wekî eserek (jê) mayî jî bizane û ev netîceya tedbîra zatî ya nefisê ye ku li ser bedenê pêk tê. Bi rastî ev wekî karek tebî'î û afirandî tê hesabandin ne wekî karek ku bi lihevhatinê pêk hatiye. Her wiha piştê ku nefis ji bedenê cuda bû, bi rastî di alema zatî de ji hemû tişt û bedenên cudabûyî diyar (cuda) dibe. Ev cudabûn bi vê cureyê ye ku her kesekî xwedî nezera batîni ye û ehlê mukaşefeyê ye dikare wê muşahade bike. Meriv dikare bibêje ku ev beden heman beden e ku nefsa natiqe ji cuda bûye.

Meseleyek din ku bala meriv dikêşe ev e ku gelo nefis di vê merheleyê de xwedîyê hereketa îştîdadî ye, piştê cudabûnê çawa vê hereketê didomîne, yan çawa nadomîne? Divê ku em bibêjin nefis dema ku ji bedenê veqeta êdî bê hereket e, eger ku ji xeyrê vê tiştêkî hebe jî ew fezla Rebbanî ye. Mucerrred êdî xwedî hereket nîne. Veqetîn, yanê mucerrredîyek tam, mucerrredî yanê azadî ji kar û barê bedenê. Peyva veqetînê tê vê menyê. Êdî bi bedenê re karek tune. Dema ku bi bedenê re têkilî nema êdî hereket jî namîne. Eger ku piştê vê rewşê navê amûrên maddî mewzûbehîs be wê çaxê divê ku em tenasuxê qebûl bikin. Her wiha eger bi nefisên enbîya û salihan re di alema berzexê de û piştê wê tiştêkî pêk hatibe êdî ev ne hereket e, ev herikînek e, heke ne divê ku em

mucerrredbûna nefsa wan qebûl nekin. Divê ku em ji bingegehê vegerin û êdî heqê me tune ku em bibêjin, mucerred. Lewra mucerred tê wê meneyê ku xwedî hereket nîne.

Muderris Zunûzî li vê derê meseleyê destnîşan kirîye ku mijar berfireh e û meriv dikare gelek beşan lê zêde bike. Ew bawer dike ku nefsa natiqe piştê ku xwe ji bedena xwe rizgar bike bi nefsa kullîye re têkilî datîne ku nefsa kullîye bi zat û melekeyên wî re xwedî munasebet e. Beden jî bi hereketa zatî ve kemala xwe mîna hemû mewcûdên bi hereket pêk tîne û ber bi armanca xwe ve hewl dide. Bi vê hewldanê ve ber bi aliyê alema axiretê ve bi rê dikeve. Tevgera bedenê li vê derê ji xeyrê armanca gihîştina nefsa kullî tiştêk din nîne. Bi vî awayî nefsa kullî di nav sazîya kullî û ji rêya nefsa cuz'î de hereketa xayeya bedenê ye. Ev beden aliyek e ku nefsa cuz'î, di sazîyek kullî de ji aliyek tevgerên nefsa kullî tê hesabandin. Lê belê nefsa cuz'î piştê ku ji bedenê veqetîya, aliyên hakimîya nefsa kullî bi tenê ji aliyê “qebzê” ve pêk tîne. Di vê rewşê de heman nefsa cuz'î di pêşîya veqetîna ji bedenê de, ji aliyê hakimbûna nefsa kullî ve di halê “bestê” de tê hesabandin.

5. ENCAM

Bi vî awayî eşkere dibe ku di navbera fail û mefûlê bizzat de munasebetek tam û kamil zerûrî ye. Bi heman awayî dema ku beden di netîceya hereketa zatî ya xwe de ji merheleya ferqê ber bi merheleya cem'ê, ji gelîya kesretê ber bi wehdetê û ji laşê dinyayê ber bi bilindîya axiretê ve guherî, bi aliyên zat û cihetê ve munasebetek wê ya kamil bi nefsa kullî re çêdibe. Ew yekîtîya ku bi nefse re li dinyayê pêk tê di merheleyeke hêzdartir û bilindtir de ye. Lewra dinya merheleyek ji cihana hebûnê ye ku tê de kesret ber bi sûreta wehdetê ve diçe.

Tiştên ku hatine gotin di warê meneyê de bi gotinên feylesofan re mutabiq e, çawa ku gotine: “يرجع إلي أصله كل”, yanê her tişt vedigere ser eslê xwe. Bê guman nefsa natiqe ji rûyek ve ji eslê bedenê ye, bi heman awayî beden jî ji aliyek ve eslê nefsa natiqe pêk tîne. Di encamê de ev nefsa kullî ye ku hem eslê nefse ye û hem jî beden pê re di munasebeta tam û kamil de ye.

Meseleyek din jî ev e ku nefse, di heman merheleya pêşîya veqetîna ji bedenê de ku di rewşeke îştidadî de ye û meriv jê re dikare bibêje mucerred, gelo divê merheleyê de meriv dikare ji bo wê hereketê tesewur bike?

Meriv dikare bibêje ku li vê derê du rûyê meseleyê hene. Hereket xwedî aliyên maddî ye û veqetîna jî bi rewşeke kullî nîne û insan bi xwe jî di navbera mucerred û maddîyê de cih digire. Ji aliyê ku maddî ye bi heman awayî xwedî hereket e û ji aliyê ku mucerred e jî xwedî bilindî ye. Lê piştê veqetîna êdî em nikarin di hêmanek mucerred de hereketê qebûl bikin. Eger ku hereket bê qebûl kirin ev dibe tenasux, yanê derbazbûna bedenek din ku divê em dîyar bikin di dîne Îslamê de tenasux bi tu awayî nayê pejirandin. Lewra di tenasuxê de pirsgirêkên eqilî hene û ji bo vê jî, behskirina mijarên din divê.

JÊRENOT

¹ Li cem mucerredan zehmetî/tengasî tune.

² Ez teyrê baxê melekûtê me, ne ji alema xakê me Ji bedena min qefesek çêkirine ji bo çend rojan

Morğê bağê melekûtem niyem ez 'alemê xak Çend rûzî qefesî saxtê end ez bedenem

³ Mu'mînûn 23/14.

⁴ Hereketa Îştidadî: ew cure hereket e ku di nav pêvajoyê de her ku diçe qewîtir dibe.

⁵ Îdraka ku di encama temasa laşî de pêk tê.

⁶ Ev şîroveya nivîskarê maqaleyê ye ne şîroveya mutercim e.

⁷ Ez bendeyê Şêxê Xerabatê me ku lutfâ wî daîm e Dûr im ji şêx û zahidên ku lutfâ wan car heye û car tune ye

Bende'ê pirê xerabatem kê lofêş daîm est Ver ne lofêş şeyx û zahêd gah hest û gah nîst

ÇAVKANÎ

۱. ابن سینا، حسین بن عبدالله، الاشارات و التنبيهات، قم، نشر البلاغه، ۱۳۷۵ ش.

[İbn Sîna. (1375 hş.). *El-İşarat Ve 't-Tenbihat*. Huseyn Bin 'Ebdullah (tes.). Qom: Neşru'l-Belağê.]

۲. ارسطو، درباره نفس، ترجمه علي مراد داودي، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۹ ش.

[Arîsto. (1349 hş.). *Derbare-yê Nefs*. 'Elî Murad Davûdî (wer.) Tehran: Danêşgah-ê Tehran.]

۳. حلي (علامه)، ابومنصور حسن بن يوسف، كشف المراد في شرح تجريد الاعتقاد، قم، مؤسسه نشر اسلامي، ۱۴۱۷ ق.

[Hillî ('Ellame). (1417 hq.). *Keşfu'l-Murad fî Şerhi Tecrîdî'l-Î'tiqâd*. Ebû Menşûr Hesên Bin Yûsîf. Qom: Mû'essese' -ê Neşr-ê Îslâmî.]

۴. دکارت، رنه، تأملات در فلسفه اولی، بی تا.

[Dekart, Rene. (bt.) *Te'emmolat Der Felsefe-yê Ûla*.]

۵. دینانی، غلامحسین، معاد از دیدگاه حکیم مدرس زنوزی، بی تا.

[Dînanî, Gulamhuseyn. (bt.). *Me'ad Ez Dîdgah-ê Hekîm Muderris-ê Zunûzî*.]

۶. سبحانی، جعفر، اصالت روح از نظر قرآن، مؤسسه تحقیقاتی امام صادق بی تا.

[Subhânî, Ce'fer. (bt.). *Eşalet-ê Rûh Ez Nezer-ê Qur'an*. Mû'essese' -ê Teḥqîqat-ê İmam Sadiq.]

۷. سهروردی، شهاب الدین یحیی، مجموعه مصنفات شیخ اشراق، تصحیح سیدحسین نصر، چاپ دوم، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۷۲ ش.

[Şehabeddîn Yehya Suhrewerdî. (1372 hş.). *Mecmû'e-ê Muşenefat-ê Şeyxu'l-İşraq*. Seyyîd Huseyn Neşr (tes.). Tehran: Mû'essese' -ê Muḥale'at u Teḥqîqat-ê Ferhengî.]

۸. صدر المتألهین شیرازی، محمد، الحکمة المتعالیة فی الاسفار العقلیة الاربعه، چاپ چهارم، دار احیاء

التراث العربي، ١٤١٠ ق.

[Muhemed Şedrulmute' ellihîn-ê Şîrazî. (1410 hq.). *el-Hikmetu'l-mute'aliyye fi'l-esfari'l-eqliyyeti'l-erbe'e*. Daru'l-Ihya et-Turasu'l-'Erebî.]

٩. صدوق، محمد بن بابويه، التوحيد، تحقيق و تعليق سيدهاشم حسيني تهراني، قم، جامعة مدرسین،

بی تا.

[Şedûq, Muhemed Bîn Babûye. (bt.). *et-Tewhîd, Tehqîq u Te'liqê Seyyîd Haşim Huseynî Tehranî*. Qom: Cami'e-yê Medreseyn.]

١٠. طباطبایی، سیدمحمدحسین، نهاية الحکمه، چاپ چهاردهم، قم، مؤسسه نشر اسلامی، ١٤١٧ ق.

[Seyyîd Muhemed Huseyn Tebebeaî. (1417 hq.). *Nihayetu'l-Hikme*. Qom: Mû'essese'-ê Neşr-ê Îslamî.]

١١. فاخوری، حنا و خلیل الجر، تاریخ فلسفه در جهان اسلام، ترجمه عبدالمحمد آیتی، بی تا.

[Faxûrî, Henna u Xelîl El Cur. (bt.). *Tarîxê Felsefe Der Cehanê Îslam*. 'Ebdulmuhemed Ayetî (wer.).]

١٢. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، تحقيق محمدباقر بهبودی، بیروت، مؤسسه الوفاء، ١٤٠٣ ق.

[Muhemmed Baqir Meclisî. (1403 hq.). *Biḥaru'l-envar*. Muhemmed Baqir Behbûdî (teh.) Beyrût: Mû'essese'-ê El-Vefa.]